

دکتر رزاقچورلو

وکیل پایه یک دادگستری

حق آزادی و امنیت شخصی^۱ و بررسی شرایط بازداشت موقت طبق ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^۲

مقدمه

ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، راجع به حق آزادی و امنیت شخصی و شرایط قانونی بودن بازداشت موقت که تقریباً در تمام اسناد مهم بین‌المللی جهانی و منطقه‌ای حقوق بشر مورد تصریح و تأکید قرار گرفته است، در این نوشتار مورد تجزیه و تحلیل واقع می‌شود.

این حق به طور کلی شامل عدم بازداشت خودسرانه^۳، سلب آزادی صرفاً براساس قانون، حق مطلع شدن از علل بازداشت، حق کنترل قضائی و نظارت بر قانونی بودن بازداشت، حق دریافت خسارات ناشی از توقیف غیرقانونی، عدم بازداشت در اموری که صرفاً جنبه مدنی دارد می‌گردد.

حق آزادی و امنیت شخصی در مواد ۳ و ۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر (مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸)، مواد ۱ و ۱۵ اعلامیه آمریکایی حقوق و تکالیف بشر (مصوب ۱۹۴۸)، بندهای ۱ تا ۵ ماده ۹ و بندهای ۲ و ۳ ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (مصوب ۱۹۶۶)، بندهای ۱ تا ۵ ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (مصوب ۴ نوامبر ۱۹۵۰)، ماده یک پروتکل چهارم الحاقی به کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (مصوب ۱۹۶۳ شورای اروپا)، بندهای ۱ تا ۷ ماده ۷ و بندهای ۳ تا ۶ ماده ۵ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (مصوب ۱۹۶۹) و مواد ۶ و ۷ منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم (مصوب

۲۶ ژوئن ۱۹۸۱) مورد تصریح قرار گرفته است.

فهرست موارد مطروحه در این نوشتار

در این مقاله، طی بندهای ذیل به بررسی حق مذکور می‌پردازیم.

بند الف) کلیاتی درخصوص ماده ۵ کنوانسیون راجع به بازداشت موقت
بند ب) دلایل توقیف و بازداشت موقت طبق مفاد ماده ۵ کنوانسیون (بند ۱)

- ۱- ب) مظنون بودن به ارتکاب جرم
- ۲- ب) پیشگیری و تأمین
- ۳- ب) احتمال یا خطر فرار متهم

بند ج) حق متهم برای حضور نزد قاضی (شَقَّ C بند ۱ ماده ۵)

بند د) تضمین‌های ضروری برای شخص بازداشت شده (بندهای ۳ تا ۵ ماده ۵)

بند ه) مقایسه ماده ۵ کنوانسیون در مورد بازداشت موقت با ماده ۶ کنوانسیون راجع
به حق بهره‌مندی از دادرسی منصفانه

بند الف) ماده ۵ کنوانسیون راجع به بازداشت موقت

ماده ۵ کنوانسیون نیز در قلمرو عدالت کیفری و حق برخورداری از دادرسی منصفانه
قرار می‌گیرد و از اهمیت شایانی برخوردار است. موضوع ماده ۵ عبارت است از آزادی
جسمانی فرد، بدین معنا که مجازات کیفری و سلب آزادی اشخاص باید توسط یک
دادگاه صالح^۴، اعلام شده باشد.

این ماده، علل بازداشت موقت را نیز محدود کرده است و در صورت بازداشت
موقت، مداخله و حضور قاضی را ضروری و اجباری می‌داند، به طوری که شخص
مظنون به ارتکاب جرم باید در مدت زمان معقولی مورد قضاوت قرار گیرد.

طبق این ماده، شخص بازداشت شده باید از حق مراجعه و توسل به قاضی مطلع
گردد و نیز متضرر از جرم یا قربانی، حق دریافت جبران خسارات ناشی از حبس
غیرقانونی انجام شده و به طرق مغایر با ماده ۵ (یا به عبارت دیگر بازداشت خودسرانه)
را دارا می‌باشد.

در ماده ۵ کنوانسیون این موارد بیان شده‌اند:

۱- مفهوم سلب آزادی، ۲- قانونمندی و قانونی بودن سلب آزادی، ۳- چگونگی سلب آزادی و روش‌های آن در محدوده عدالت کیفری، ۴- حق دریافت ضرر و زیان. به طور کلی بازداشت موقت اگرچه در بعضی موارد ممکن است اثرات مطلوبی داشته باشد، برای مثال تحت حمایت و در امنیت قرار دادن بزهکار در مواردی که احتمال دارد در مقابل واکنش‌های انتقام‌جویانه واقع شود یا در مواردی که بزهکاری به تسهیل درمان و مداوای پزشکی نیاز دارد، لیکن از سوی دیگر می‌تواند به لحاظ حقوقی، روانی و اجتماعی، مشکلاتی ایجاد کند.

اولاً: از آنجا که فرد بازداشت شده در واقع گناهکار یا مجرم فرض شده است، از لحاظ حقوقی این امر بخودی خود و فی‌نفسه با اصل برائت (با فرض بی‌گناهی)^۵ (مندرج در بند ۲ ماده ۶ کنوانسیون) منافات دارد.

ثانیاً: بازداشت موقت می‌تواند از لحاظ اجتماعی، موجب ازهم‌گسیختگی در زندگی اجتماعی فرد شود.

ثالثاً: از لحاظ روانی نیز در برخی مواقع، قاضی به سهولت تشویق می‌گردد تا در مورد مظنون بازداشت شده، مجازاتی حداقل برابر با مدت بازداشت موقت اعلام کند. بنابراین با عنایت به کلیه نکات فوق، کاملاً قابل درک و آشکار است که چرا شق C بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون به دلایل و علل بازداشت موقت به صراحت اشاره می‌نماید و تصریح می‌کند که شق C این بند، جنبه حصری دارد نه تمثیلی و باید به طور مضیق مورد تفسیر قرار گیرد.

بند ب) دلایل توقیف و بازداشت موقت طبق مفاد ماده ۵ کنوانسیون (بند ۱)

بند ۱ ماده ۵ فقط سه دلیل را برمی‌شمارد:

۱. دلایل معقولانه برای تشخیص ضرورت این امر که شخص موردنظر جرمی مرتکب شده است. (دلیل مظنون بودن به ارتکاب جرم)
۲. دلایل معقول برای تشخیص ضرورت ممانعت از اینکه شخص مذکور مرتکب جرمی شود. (دلایل پیشگیری و تأمین)

۳. دلایل معقول برای تشخیص ضرورت ممانعت از اینکه شخص مورد نظر پس از ارتکاب جرم، متواری شود. (دلایل احتمال و خطر فرار متهم)
در اینجا ذکر سه نکته مهم ضروری به نظر می‌رسد:
اولاً- تحقق هر یک از سه دلیل مذکور برای صدور حکم بازداشت موقت یا دستور محرومیت از آزادی کافی است،

ثانیاً- نقطه اشتراک هر سه دلیل، جنبه کیفری و جزائی آنهاست.

ثالثاً- دادگاه اروپایی حقوق بشر در قضایای مختلف تصریح کرده است که لیست محدودکننده بند ۱ ماده ۵ را باید بطور مضیق تفسیر کرد و به عبارت دیگر، این موارد جنبه حصری دارند نه تمثیلی.

در ذیل هر یک از دلایل سه گانه فوق، مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۱- ب) مظنون بودن به ارتکاب جرم^۵

این شرط در واقع یک شرط کلاسیک و قدیمی بازداشت موقت است، لیکن بدان معنا نیست که بتوان آن را به طور مداوم تمدید کرد. بند سوم ماده ۵ این امر را ممنوع کرده و مقرر می‌دارد: «این شرط تا موقعی می‌تواند تمدید شود که بازداشت دیگر معقولانه به نظر نرسد و دلایل نیز باید قابل قبول و موجه باشند.»

بنابراین مظنون بودن به ارتکاب جرم برای آنکه مقبول واقع گردد باید متضمن وقایع و اطلاعاتی باشد که یک شاهد عینی و بی طرف را نیز متقاعد سازد که شخص مظنون ممکن است در آتیه مرتکب جرمی شود.^۶ به استثنای جرایم تروریستی که از نظر دادگاه اروپایی حقوق بشر، یک گروه خاص از جرایمی به شمار می‌روند که باید پلیس هرچه سریع تر نسبت به آنها اقدام کند تا اطلاعات لازم را از منابع شخصی به دست آورد. با این وجود ضرورت مبارزه با جرایم تروریستی نمی‌تواند توجیه‌گر آن باشد که مفهوم «قابل قبول بودن»^۷ را تا حد تعدی به تضمینات ماده ۵ پاراگراف اول بند C رساند.^۸

۲- ب) پیشگیری و تأمین^۹

دادگاه اروپایی، بازداشت موقتی را که صرفاً به دلیل پیشگیرانه و تأمین انجام شده باشد، بدون آنکه ارتباطی با جرم مشخص یا معینی داشته باشد و یا بدون در نظر گرفتن درجه شدت و اهمیت جرم صورت گرفته باشد، نمی‌پذیرد.^{۱۰}

۳- ب) احتمال یا خطر فرار متهم

ماده ۵ کنوانسیون از احتمال یا خطر فرار متهم با استفاده از عبارات و مفاهیم کلی صحبت کرده ولی صراحتاً مشخص نکرده است که آیا منظور از خطر فرار متهم آن است که شخص مزبور در جلسه دادرسی حضور نخواهد یافت یا آنکه از مجازات خواهد گریخت.

در کشورهایی که امکان محاکمه غیابی در قوانین آنها وجود ندارد، احتمال خطر فرار متهم برای صدور دستور بازداشت موقت کافی است، ولی در کشورهایی که امکان محکومیت غیابی متهم در قوانین آنها پیش‌بینی شده است، احتمال و یا خطر فرار متهم به عنوان یک دلیل قابل قبول برای صدور بازداشت موقت محسوب نمی‌شود.

بند ج) حق متهم برای حضور یافتن نزد قاضی (شق C بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون)

پاراگراف سوم ماده ۵ کنوانسیون مقرر می‌دارد که هر شخص بازداشت شده در شرایط پیش‌بینی شده در ماده ۵ (شق C بند ۱ آن)، باید فوراً به نزد قاضی احضار شود. در اینجا ذکر نکته مهم ضروری به نظر می‌رسد:

اول آنکه؛ دادگاه اروپایی حقوق بشر براساس تجزیه و تحلیل دستوری^{۱۱} از شق C بند ۱ ماده ۵ نتیجه می‌گیرد که حاضر کردن متهم نزد قاضی به تمام موارد ذکر شده در ماده ۵ برمی‌گردد و نسبت به تمام آنها اعمال می‌شود و اظهار می‌دارد که تحلیل فوق در هماهنگی کامل با هدف کنوانسیون که همانا حمایت از آزادی و امنیت شخص در مقابل بازداشت غیرقانونی و خودسرانه است، می‌باشد.

در حالی که اگر تصمیم دادگاه اروپایی را صرفاً یک تصمیم اداری بدانیم، در این صورت می‌توان هر فرد مشکوک به ارتکاب جرم را برای یک دوره نامحدود بازداشت کرد، بدون آنکه چنین بازداشتی را به منزله تخلف از هدف کنوانسیون (حمایت از آزادی و امنیت اشخاص در مقابل بازداشت خودسرانه و غیرقانونی) تلقی کرد که البته کاملاً بدیهی است در چنین فرضی با توجه به خودکامگی و خودسری که از آن حاصل می‌شود قطعاً به نتایج مغایر با اهداف و اصول بنیادین کنوانسیون خواهیم رسید.

دوم آنکه: صرف نظر از اراده فرضی شخص بازداشت شده مبنی بر عدم تمایل وی به حضور یافتن نزد قاضی و دادگاه، احضار متهم نزد قاضی باید همیشه صورت گیرد. نظارت و کنترل قضائی باید به طور اتوماتیک و بدون هرگونه قید و شرطی اعمال گردد و حق آزاد بودن فرد مهمتر از آن است که به شخص بازداشت شده اجازه داده شود که از رفتن نزد قاضی صرف نظر کند.

سوم آنکه: لزومی ندارد که شخص بازداشت شده را نزدیک قاضی واحد احضار نماییم. شق C ماده ۵ کنوانسیون تصریح می کند که امکان هدایت متهم نزد قاضی دیگری که به موجب قانون عهده دار وظیفه قضائی باشد نیز وجود دارد. دادگاه اروپایی اظهار داشته است که عبارت قاضی در این بند، هم قضات دادرها و هم قضات دادگاه ها را دربرمی گیرد.^{۱۲}

بند ۳ - تضمین های ضروری برای شخص بازداشت شده

۱. تضمین استقلال قاضی در مقابل قوه مجریه و در برابر اصحاب دعوی
۲. تضمین های دادرسی (تضمین های شکلی)^{۱۳} از جمله استماع اظهارات و دفاعیات شخص بازداشت شده در محضر قاضی و توسط خود قاضی (بند ۳ ماده ۵)، رسیدگی به اتهام در طول ۲۴ ساعت پس از دستگیری.
۳. تضمینات ماهوی^{۱۴} برای متهم از جمله اطلاع متهم از علل له یا علیه وی و دلایل بازداشت خود به زبانی که متهم قادر به فهم و درک آن باشد (بند ۲ ماده ۵)، حق اعتراض در دادگاه به قانونی نبودن بازداشت خود و اینکه اعتراض وی سریعاً توسط دادگاه مورد رسیدگی قرار گیرد تا چنانچه توقیف وی قانونی نبوده است، حکم آزادی وی از طرف دادگاه صادر گردد. (بند ۴ ماده ۵)^{۱۵}

یکی از مهمترین تضمین های ضروری برای فرد بازداشت شده آن است که بازداشت موقت پیشین از محاکمه، نباید زیاد به طول انجامد. طبق نظر دادگاه اروپایی در قضیه (Brogan)،^{۱۶} مدت بازداشت موقت (قبل از حضور یافتن نزد قاضی) نباید از چهار روز تجاوز کند چرا که برای فرد بازداشت شده نتایج ناگواری دربرخواهد داشت و ممکن است وی دیگر نتواند به حرفه عادی خویش ادامه دهد و بعلاوه با اصل برائت نیز

تعارض دارد.

البته ذکر دو نکته مهم در اینجا لازم است:

اول آنکه طبق ماده ۱۵ کنوانسیون اروپایی، در صورت وقوع جنگ یا خطر عمومی دیگری که زندگی مردم را به مخاطره افکند، دولت‌های عضو کنوانسیون مجاز تا تدابیری مخالف ماده ۵ کنوانسیون اتخاذ کنند و در هر حال ماده ۵ در میان فهرست حقوق حمایت شده غیر قابل عدول یا تخطی ناپذیر، در بند ۲ ماده ۱۵ کنوانسیون ذکر نشده است.

دوم آنکه دادگاه اروپایی مکرراً در رسیدگی به قضایای مختلف تصریح کرده است که موارد فهرست شده در قسمت‌های a تا f از بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون جنبه حصری دارند و باید مورد تفسیر مضیق قرار گیرند.

بند ۵) مقایسه ماده ۵ کنوانسیون در مورد بازداشت موقت با ماده ۶ کنوانسیون

راجع به حق بهره‌مندی از دادرسی منصفانه

در بررسی ماده ۵ باید در نظر داشت که محدوده اعمال شرایط مندرج در این ماده ممکن است با شرایط اعمال ماده ۶ کنوانسیون تلاقی کند، لیکن لازم به توضیح است که ماده ۵ به طور کلی بر اوضاع و احوال و روش‌هایی تأکید دارد که با محرومیت از آزادی شخصی همراه باشد ولی ماده ۶ مربوط به اعمال روش‌هایی است که باید در رسیدگی‌های مدنی و کیفری و در دادرسی‌ها رعایت شوند. بند ۳ ماده ۶ حقوق خاص افراد متهم به ارتکاب جرم را در مورد تهیه و ارائه دفاعیاتشان مورد تصریح قرار می‌دهد و زمانی که محکومیت حتی ممکن است به محرومیت از آزادی شخصی منجر گردد، این حقوق می‌توانند به عنوان تضمین‌هایی در مقابل عواقب و پیامدهای حاصل از آن محکومیت به کار روند.

به همین ترتیب بندهای ۲ و ۴ ماده ۵ کنوانسیون (مربوط به حقوق اشخاص توقیف شده) نیز می‌توانند به عنوان تضمین‌های شکلی و قواعد رسیدگی در طول دادرسی‌های کیفری اعمال شوند. بند ۳ ماده ۵ و بند ۱ ماده ۶ هر دو به مسائل مهمی که در خلال دادرسی کیفری باید رعایت شوند، اختصاص دارند.

نتیجه‌گیری

به طور کلی از بررسی دو ماده ۵ و ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر که هر دو شامل تضمیناتی برای برخورداری از عدالت و انصاف قضائی می‌باشند، نتایج ذیل حاصل می‌گردد:

۱. در طول ده سال اخیر، بیشتر از نیمی از آرای قضائی دادگاه اروپایی مربوط به اعمال مواد ۵ و ۶ می‌باشد، و در اکثر قضایای مطروحه نیز به این مواد استناد شده است. این دو ماده اگرچه در ابتدا بیشتر در اتهامات کیفری و دادرسی‌های مربوط به آنها اعمال می‌شدند، لیکن در پرتو آرای قضائی دادگاه و ملاحظه سیر تحولی و تکاملی آنها، امروزه دادرسی‌های مدنی و اداری را نیز دربرمی‌گیرند و در این گونه دادرسی‌ها هم حق بهره‌مندی از یک دادگاه صالح و مستقل و بیطرف مطرح می‌گردد و می‌توان اظهار داشت که این تحول، پدیده چشمگیر و مهم اواخر قرن بیستم و بیانگر تأثیر کنوانسیون اروپایی حقوق بشر بر توسعه و تکامل مفهوم دادرسی منصفانه می‌باشد.
۲. با عنایت به روند آرای قضائی دادگاه اروپایی می‌توان سه ویژگی اساسی را در آنها ملاحظه کرد:

اول آنکه - دادگاه سعی دارد که هر یک از مقررات و مواد کنوانسیون را با توجه به مقتضای مدت زمانی که روند رسیدگی دربر داشته است و با توجه به حقوق متهم (یا مدعی علیه در موارد مدنی) تفسیر کند.

دوم آنکه - آرای قضائی دادگاه ماهیت ترکیبی یا سنتزی^{۱۷} دارد و در غالب قضایا، دادگاه اروپایی به دو یا چند ماده از کنوانسیون استناد می‌کند و این امر بدان دلیل است که تلاقی و تداخل مواد کنوانسیون با یکدیگر موجب می‌شود که نقض تنها یکی از حقوق حمایت شده تحت کنوانسیون (یا نقض یکی از مواد) به ندرت صورت پذیرد.

۳. آرای قضائی دادگاه اروپایی درخصوص اعمال ماده ۵ کنوانسیون روبرو افزایش است و دادگاه اروپایی در قضایای متعددی به این ماده استناد کرده و تأکید داشته است که هر اندازه شخص متهم، بیشتر در مظان اتهام قرار گرفته باشد، به همان اندازه باید سریع‌تر و بیشتر مورد حمایت قرار گیرد. همین‌طور متهم به یک اتهام کیفری باید بیشتر از یک فرد متهم به یک اتهام مدنی مورد حمایت واقع شود. همچنین فردی که به دستور

پلیس زندانی یا توقیف شده باشد باید سریع‌تر از فردی که به دستور یا حکم قاضی بازداشت شده است، مورد حمایت قرار گیرد.

بنابراین با توجه به آرای قضائی دادگاه اروپایی و تفاسیر موسع آن از مفهوم دادرسی منصفانه و حقوق حمایت شده در کنوانسیون، به خوبی می‌توان به نقش مهم دادگاه اروپایی در روند تکامل و توسعه مفهوم عدالت کیفری و انصاف قضائی و بهره‌مندی از یک دادگاه صالح مستقل که به طور منصفانه و بیطرفانه به قضایا رسیدگی کند، دست یافت.

پانوشتها

1- The Right of Liberty and security of person.

۲- کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مصوب ۴ نوامبر ۱۹۵۰م و لازم‌الاجرا از ۳ سپتامبر ۱۹۵۳، یکی از مهمترین اسناد بین‌المللی منطقه‌ای در زمینه حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین می‌باشد و از این پس در این مقاله، کنوانسیون نامیده می‌شود.

European Convention on Human Rights

3- Arbitrary Arrest.

4- Competent Court.

منظور از دادگاه صالح، یک نهاد قضائی مستقل از قوه مجریه و طرفین دادرسی می‌باشد که به موجب قانون ایجاد شده باشد.

5- Reasonable suspicion of having committed an offence.

6- ECHR, jt. No.080, Campbell and Hartley V. UK case, 28.6.84

7- Plausibility

8- Campbell and Hartley case, op.cit.

در این قضیه که دولت انگلستان، خواهان‌ها را به جهت مظنون شدن به آنها برای انجام اعمال تروریستی، بازداشت کرده بود و از ارایه وقایع و اطلاعات کافی درخصوص آنکه ظن معقولی برای ارتکاب جرم مزبور توسط آنها وجود داشته است کوناهای می‌کرده توسط دادگاه اروپایی حقوق بشر در سال ۱۹۹۰ به نقض شق C بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون محکوم گردید.

9- Prevention.

10- ECHR, jt. No.039, Cazzardi V. Island case, 6.11.80.

11- Gramatical.

۱۲- منظور از قضات دادسرا یا قضات دادستانی، قضاتی هستند که به اصطلاح قضات ایستاده هم نامیده می‌شوند (Magistral) و مقصود از قضات دادگاه‌ها همان Judge می‌باشد که به اصطلاح قضات

نشسته هم نامیده می‌شوند.

دادگاه اروپایی حقوق بشر در قضیه ذیل به توضیح این امر می‌پردازد:

«ECHR, shiesser V.CH», jt, No.34,4.12.79, serie A, para.28.

13- Procedural guarantees.

14- Substantive guarantees.

15- Habeas Corpus:

روشی در انگلستان برای رسیدگی به قانونی بودن بازداشت می‌باشد که مبتنی بر درخواست صدور یک قرار فوق‌العاده (prerogative writ) برای اعتراض به اعتبار بازداشت فرد از جهت قانونی است. این روش ناشی از امتیازات مقام سلطنت بوده ولی در حال حاضر توسط بخشی از دادگاه کوئینز بنچ (Queen's Bench) یا در صورت تعطیلی آن، توسط قاضی دادگاه عالی صادر می‌گردد. این روش به صورت دیگری در مواد ۱ و ۹ قانون اساسی آمریکا و نیز در نهادی به نام «توسل به داور» (Recurso de amparo) در حقوق فرانسه وجود دارد.

16- ECHR, jt. No.145 - B, 29 November 1988.

17- Synthesizing.

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی